

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Зборник радова са научног скупа одржаног на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
26. и 27. октобра 2007. год.

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК У (КОН)ТЕКСТУ

Крагујевац, 2008.

КОРПУС РЕЧНИКА СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА САНУ СА СТАНОВИШТА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ ЗА САВРЕМЕНИ СРПСКИ ЈЕЗИК

У раду је дат историјски преглед израде концепције за формирање репрезентативног корпуса тезаурусног Речника САНУ, са циљем да се на основу тога, као и на основу изнетих података о корпусу и других релевантних аргумената, покаже да корпус Речника САНУ својим централним делом репрезентује стабилно стање савременог српског језика у његовим најбитнијим, доменима (књижевне и народне лексике, функционалностилске раслојености и тематске обухватности) и да својом хронолошком и територијалном обухватношћу представља значајно сведочанство историјског развоја српског језика, српског друштва и српске културе.

Кључне речи: формирање корпуса тезаурусног речника, Речник САНУ, критеријуми репрезентативности речничког корпуса, српски језик.

Предмет и циљ рада

1.0 У раду су представљене карактеристике корпуса Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (даље у тексту Речника САНУ или Речник) са циљем да се покаже у којој мери је тај корпус актуелан за стање у савременом српском језику најновијег периода. Већ на основу општег увида у целину корпуса, почев од његове омеђености у припреми концепције израде Речника САНУ у другој половини 19. века, па преко периодичних допуњавања из извора савременог књижевног и народног језика (разним функционалним стиливима писаног језика, новим збиркама речи из покрајинских и дијалекатских говора, као и списковима нових и страних речи), може се показати да српска дескриптивна лексикографија у свом главном пројекту евидентира и презентује велики део актуелне језичке продукције.

1.2. При томе имамо у виду и значај оних сегмената најновијег српског језика који остају изван корпуса овог Речника. То су пре свега говорни идиоми стандардног и субстандардног језика, као и медијски језик радија и телевизије, најрепрезентативнији идиом усмене (говорне) комуникације и стандардног разговорног варијетета. Овај идиом у српском језику, као и у многим другим језицима, у последњим деценијама прошлог и почетком овог века промовише усмену реализацију стандардног језика, који је, захваљујући свом великом утицају преко електронских медија, почео играти главну улогу у сфери комуникације носилаца језика целе

заједнице. Веома је значајна комуникација преко Интернета, па се и овој нови варијетет писаног језика, са комбинованом нормом књижевног и разговорног језика, мора узимати у обзир у опису савременог српског језика и формирању његовог репрезентативног корпуса.

Историјски преглед израде концепције за формирање корпуса

2.0. У раду ће се репрезентативност корпуса Речника САНУ показати релевантним подацима, међу којима су веома важни критеријуми репрезентативности, установљавани у току дугогодишње израде концепције за прикупљање, организовање и допуњавање корпуса овог тезаурусног Речника.¹ Од првих идеја о изради тезаурусног речника српског језика, који се могу пратити од педесетих година 19. века, па до почетака његове израде педесетих година 20. века, прошло је око сто година, веома бурних за српски народ, његов језик и његову културу. У променљивим друштвено-историјским, политичким и језичким приликама, генерације ентузијаста успеле су да одрже континуитет у изради концепције и њено јединство у главним смерницама.

2.1. На основу увида у историјат истрајавања и рада лексикографа, лингвиста и других образованих и угледних учесника, евидентно је да у периоду посебне државности Србије и Хрватске до првог светског рата, као и у периоду њихове лабаве државне заједнице између два светска рата, упркос прихваћеног јединства српског и хрватског језика, озваниченог Бечким договором 1850, планирани тезаурусни речник, заснован у Лексикографском одељењу Српске краљевске академије, у наслову носи само име српског језика и у складу с тим се дефинише и централни део његовог планираног корпуса. Тек након другог светског рата са формирањем заједничке државе Југославије, назив језика се мења у српскохрватски језик, а тај промењени назив, озваничен и Новосадским договором 1954. год., први пут уведен у трећој Огледној свесци 1953. године коју потписује А. Белић, улази и у наслов Речника и у назив Института који је 1947. формиран из академијиног Лексикографског одсека. До тада, чак и онда када се корпус организовано допуњавао хрватским изворима, радни назив језика, речника и корпуса није се мењао.

2.2. Тако, до педесетих година 20. века фактори равноправне језичке заједнице, српске и хрватске, који припадају домену језичке и државне политике, нису се узимали у обзир у формирању репрезентативног речничког корпуса, упркос чињеници да је језичка заједница у целом том периоду била прихваћена и озваничена поменутиим Бечким договором. Међутим, на плану језичке номенклатуре то је условило званичну промену назива језика, истина, не јединственог назива, у српскохрватски, хр-

1 О историјату развоја принципа у формирању корпуса Речника САНУ и о теоријским приступима лексичком саставу српског језика оних који су радили на припреми овог најзначајнијег дела српске лингвистике и српске културе в. Ивановић 2007.

ватско-српски, српски и хрватски језик и др., а на плану стандардизације две признате стандардне варијанте језика: источну и западну.

2.3. У том периоду концепција речничког корпуса изграђивана је на темељу других релевантијих језичких фактора. На основу њих се одређују критеријуми балансирања, уравнотежености лексичког корпуса из три језичка домена: 1) лексике народног и књижевног језика, чији је баланс у корпусу одређиван зависно од поимања ова два језичка идиома и њиховог међусобног односа, 2) социјалне и функционалностилске раслојености лексике, чији је удео у корпусу предлаган на основу поимања и идентификовања различите језичке варијантности и 3) унутарјезичке, тематске (семантичке) разгранатости лексике која је својом заступљености у корпусу морала да покрије све области људског живота.

3.0. Имајући ово у виду, карактеристике корпуса Речника САНУ биће разматране у историјату изграђивања критеријума репрезентативности корпуса у назначена три језичка домена целокупног српског књижевног и народног језика. Показало се да концепција за израду корпуса, развијана у периоду од сто година, носи обележја више њених утемељивача и израђивача, који су припадали различитим генерацијама и различитим филолошким и лингвистичким школама.

3.1. У основи концепције су критеријуми установљени у вези са поларизацијом језика на његов народни и књижевни идиом. Појмови „народни и књижевни језик“ су различито схватани, одређивани, а често су код једног истог аутора били и вишезначно употребљавани.² Међутим, при одређивању концепције репрезентативног речничког корпуса код свих аутора, како ће бити показано, под народним језиком се подразумевао разговорни језик: нормирани (култивисани) — језик јавне употребе и ненормирани (некултивисани) језик народних говора са системским обележјима дијалеката српског језика. Ова наслеђена диглосија народног језика знатно је оснажена Вуковом реформом којом је један новоштокавски говор проглашен за књижевни језик, чиме је култивисани народни језик, заједно са одабраним наслеђем књижевног језика ушао у процес нормирања и стандардизације.

3.2. Историјски преглед актуелних језичких збивања у домену језичке политике и бриге за неговање и развој српског језика, која су се одвијала најпре у оквиру Друштва српске словесности а касније у оквиру Српске краљевске академије, показује да је израда речника савременог српског језика сматрана као најбитнија претпоставка за остварење језичке писмености, стандардизације, подизања нивоа језичке културе и језичке стабилизације.³ Збивања непосредно везана за оснивање Речника и

2 О вишезначном поимању народног језика Ј. Стејића в. Поповић 1995: 2, нап. 3, а о његовом поимању народног и књижевног, писаног језика и њиховом међусобном односу в. исто: 1–31.

3 Ј. Стејић у свом Предлогу за израду речника и граматике српског језика, упућеном Друштву српске словесности, подсећа његове чланове да је њихова обавеза да брину о српском језику и писмености (Стејић 1853: 6), а сличан апел упућује и С. Новаковић у

формирање његовог корпуса, такође ће пружити објективна мерила за вредновање овог пројекта и то не само у историјском контексту његовог настајања и израде, него и у контексту садашње језичке ситуације.

Концепција Ј. Стејића

4.0. Та збивања биће представљена од појаве првобитне идеје Јована Стејића, коју је он, у виду Предлога за српски речник и српску граматику, 1853. год. упутио Друштву српске словесности, чији је члан био. У том Предлогу он разматра и дефинише за речнички корпус релевантне појмове народног — говорног простонародног и књижевног — писменог језика.⁴ По њему народни језик се од писаног разликује по томе што није култивисан па га треба развијати и култивисати, а писмени језик, који је у ствари и народни језик, правилан је и углађен и у њему има потребних речи и за оне неписмене, али и за оне који се баве науком, уметношћу, па је довољан за живот и све народне потребе (Стејић 1853: 2). За њега, као и за наследнике његове идеје, чињеница српскохрватског језичког јединства, ни непосредно после Бечког договора, није се узимала као релевантан језички фактор у планираним пројектима, па се назив хрватског језика ни његовог корпуса уопште не уводи у разматрање.

4.1. Предлог за израду речника Стејић је разрадио у 8 тачака у којима одређује изворе за речник, професије скупљача речи, однос према страним и новим речима, уношење термина и стручне лексике (исто: 7–12).

4.1.1. У концепцији формирања корпуса предлаже да се узму чисте народне речи, са одликама српског језика, и то из народног говорног језика и помоћних извора: књига и речника, а нарочито Вуковог Рјечника. По њему ове речи морају имати сва својства звука и кроја, којим се народне речи одликују, да би се тако писменом језику сачувао карактер српства. За прикупљање речи из других извора предлаже свештенике, учитеље и чиновнике.

4.1.2. Веома је важно да се у речнички корпус унесе и наслеђе из књижевног језика, па Стејић предлаже да овим простонародним речима треба додати речи које су књижевници и писари из другог сродног, а нарочито старословенског језика узели за потребе науке и народне образованости, као и оне који су они створили и у народни језик увели. За прикупљање ових речи препоручује чланове Друштва, који би уз помоћ речника других словенских језика, а нарочито речника старословенског језика, могли наћи критеријуме за проверу ваљаности изабраних речи и њиховог порекла или њихове заснованости на српском књижевном језику.

4.1.3. Он уочава и у концепцију формирања речничког корпуса уводи и релевантне критеријуме функционално-стилске и социјалне рас-

свом Предлогу Српској краљевској академији: „На Академији данас лежи целокупна одговорност за све њене дужности према језику и науци о народности српској“ (Новаковић 1893: 3).

4 О Стејићевој концепцији српског књижевног језика в. Поповић 1995: 1–31.

лојености лексике, као и критеријум динамике лексичког развоја која тече паралелно у оба језика, народном и књижевном. Функционална и социјална раслојеност лексике се, по Стејићевом схватању, огледа у њеној прилагођености како потребама тежака и ратара тако и потребама образованих и учених људу који правилношћу и чистотом речи чине језик образованим или писменим (исто: 2). Он разрађује и идеју стилске раслојености лексике јер предлаже да уз сваку реч треба дати лексичке напомене: где се она и кад правилно употребљава или где би се морала правилно употребљавати, у обичном и фигуративном смислу, као и контекстуалну условљеност значења, јер истиче потребу навођења примера из доброг говора, народних пословица, песама и других извора.

4.1.4. Стејић предлаже да се туђе речи, нарочито турцизми, не узимају за речнички корпус. Уношење туђих речи се препоручује само у случајевима у којима се не може наћи њихова замена у српском језику. За овакве случајеве препоручује преузимање из старословенског, најближег словенског језика, руског нпр., или било ког словенског језика. Тај свој став образлаже позивајући се и на праксу великих народа који за свој језик преузимају речи из сродних језика. Тако преузете словенске речи неће изменити особеност и оригиналност српског језика. „Ти‘ узеты и примлѣны славенски рѣчїи и тако неће премлого быти у нашемъ езику; и оне, колико ий годъ буде было, заиста неће нѣгову свойственость и оригиналность измѣнити или изопачити“ (исто: 11). Оставља могућност употребе страних речи и из других језика и то оне које су „задобиле право грађанства у свима, или готово свима образованимъ, књижевнымъ новимъ езицима“ (исто: 11).

4.1.5. Сличне препоруке, по Стејићу, важе и за уношење нових речи и то за појмове из словенских а не неких других језика. Треба уносити речи којих нема у писаним изворима, а које су потребне науци и уметности, законима и уредбама. Највише их је из технике и терминологија. Њих треба стварати, а створене речи треба да предложе професори и други учени људи и то по својим специјалностима. Кад се праве речи треба их правити по моделу народних речи, „иначе ће намъ неологизамъ неспретность ... у нашемъ езику учинити“ (исто: 10).

4.1.6. Он је први предложио да се екавско наречје узме као метајезик израде речника „кое се ... пунимъ правом безъ додатка икаквогъ провинцијалногъ епитета *србско* назива“ (исто: 11) (курзив Ј. С.), али са задржавањем слово „јат“ на месту гласа *е*, како би га у осталим нашим наречјима, ради љубави и слоге, могли замењивати гласовима *иѐ* или *и*, као и то и да се речник пише по важећем правопису.

4.1.6. Држећи се ондашње лексикографске традиције преузете и у Вуковом Рјечнику, предлаже да се за сваку нашу реч наведе значење на латинском и немачком језику.

Стејићев Предлог није дао практичне резултате, али су све поставке његовог предлога касније уграђене у концепцију формирања речничког корпуса и израде речника.

Концепција Стојана Новаковића

5.0. У уобличавању и даљој разради концепције формирања речничког корпуса и израде Речника највећа заслуга припада С. Новаковићу. Зато се његов Предлог упућен Академији 1893. узима као почетак у историјату заснивања тезаурусног речника српског језика. Осим тога, Новаковићево ангажовање на оснивању Речника није остало само на предлозима, него је он, захваљујући својим позицијама и угледу, успео да обезбеди и практичне услове за почетак рада на овом пројекту (в. т. 5.9).

5.1. У свом Предлогу Новаковић је изложио основне принципе за формирање репрезентативног корпуса и то како на плану књижевног и народног језика, тако и на плану њихових дијалеката, функционално-стилске и социјалне раслојености лексике, и што је веома важно, и на плану њене тематске — семантичке организованости и заступљености. Иако се не позива на Стејићев Предлог, Новаковић је у својој концепцији Речника уградио све његове наведене ставове, успостављајући тако генерацијски континуитет у изради овог Речника, који је ушао у традицију свих других настављача овог посла.

5.2. Новаковићево схватање улоге и удела књижевног и народног језика у корпусу Речника нешто је другачије од Стејићевог, јер примат у формирању корпуса даје књижевном језику, који се допуњава оном лексиком из народних говора која није била представљена у постојећим речницима, а нарочито у Вуковом Рјечнику. У његовој концепцији јасно је формулисана идеја о тезаурусном Академијином Речнику српског језика као лексикографском делу у коме се обрађује сва разноликост лексике књижевног и народног језика, идеја која је код Ј. Стејића дата само у најопштијим дртама. Он је истакао значај лексике српског књижевног језика за речнички корпус, јер број речи присутних у језику књижевности, које до сада нису лексикографски обрађене, чак десетоструко надмашује број речи присутних у народном језику (Новаковић 1893: 5). Важност такве лексике је у њеној полифункционалности, јер су је у току развоја српског књижевног језика у периоду од читавог једног века стварали „песници, беседници, приповедачи, философи, историци, правници, државници, војници, политичари, математичари и природњаци“, као и преводиоци различитих „струке знања“. Она се из књижевног језика шири у народни језик преко „просвете, школе и књиге“ (исто: 5). Тако је Новаковић знатно разрадио Стејићев концепт функционалне раслојености српског језика и његовог лексичког система. Његов однос према уношењу страних речи у речничку грађу исти је као и код Ј. Стејића, при чему наглашава да се оне где год је то могуће замењују одговарајућим народним еквивалентима, чиме би се показало лексичко богатство српског језика.

5.3. Под утицајем великих лексикографских остварења свог времена код суседних народа, С. Новаковић је увео критеријум тематске репрезентативности речничког корпуса, па је предложио да се израде упитници за прикупљање грађе из народног језика којим ће се добити речи из свих аспеката „кругова“ народног живота „од лова и риболова па до куће се-

оске и градске, до сточарства и ратарства, до млинарства и до свих заната ... шуме и шумарства, виноградарства и винарства, ракицинице и казана, баштованства, воћарства и пчеларства“ (исто: 6). На сличан начин, по његовом предлогу, требало би да се поцрпи и сва разуђеност лексике „писаног језика“ према различитим аспектима њене употребе, тим пре што се „иста многостручност кругова или слојева у писаноме језику још већма множи и грана“ (исто: 6). Поступцима оваквог прикупљања речи на основу њихове тематске, семантичке повезаности у књижевном језику требало би посветити чак и више пажње него поступцима прикупљања речи из народног језика.

5.4. За ову прилику, ради бољег и правилнијег разумевања и уважавања друштвено-историјског контекста у коме се заснива овај пројекат, задржаћу се на Новаковићевом ставу о језичкој повољности за реализацију једног оваквог пројекта. Тиме ће се уједно показати однос овог Речника према себи равним речницима тога времена у српском језику, као и његова улога и значај за савремени српски језик. Те повољности Новаковић види у постигнутом језичком српскохрватском јединству и установљењу правописне и граматичке норме књижевног језика, као и у значајним лексикографским остварењима тога времена, Вуковом Рјечнику и Даничићевом загребачком Рјечнику (Рјечнику ЈАЗУ) (исто: 4). У првом је, по Новаковићу, представљена лексика савременог народног језика која је послужила као основица савременог српског књижевног језика, а други представља историјски речник лексике народног језика. За континитет и улогу српске дескриптивне лексикографије у домену језичке политике и динамике развоја, веома је битна Новаковићева оцена Речника ЈАЗУ. У њему он види Даничићев план да изнесе свеколико благо народнога, некњижевнога језика хрватскога или српскога које је послужило као основица књижевног језику. У тај Речник ушао је и корпус представника књижевности настале на народној основи. „Тај речник обухвата у једно састављене основице Вукова Рјечника и Даничићева Рјечника из књижевних старина, и шири ће основице истим начином на западне стране народа, по књижевним споменцима“ (исто: 2) (курзив С. Р), јер је у том загребачком Рјечнику представљено све што је било народно у прошлости и што се сад у живом народном језику и почецима књижевног језика опажа.

Сличну улогу, према С. Новаковићу требало би да има и новозасновани речник српског језика, који би на исти начин ширио основице српског савременог књижевног и народног језика на западне стране, јер у поменутих речницима није остварено „књижевно, просветно и пословно обрађивање народнога језика у овом веку“ (исто: 4) (курзив С. Н.), и то би, по Новаковићу, требало да буде задатак новооснованог Речника Краљевске академије.

5.5. У контексту ових захтева „задатак новог Српског Речника ... био би ... да с нарочитом пажњом лексикографски обради баш ову другу страну рада на тековинама за српски народно-књижевни језик, а то

учини више у књижевно-лингвистичком него ли у научно-лингвистичком правцу, да тиме уједно збере ... сав рад новијега времена, рад којим се, управо, једино народни језик и претвара у књижевни“ (исто: 5).

5.6. Он одређује хронолошке границе корпуса књижевног језика, и то су дела нових писаца од Доситеја до писаца ондашњег, Новаковићевог времена.

5.7. Новина у његовом Предлогу је и то што уводи критеријум језичке, лексикографске и естетске репрезентативности у формирању речничког корпуса, јер за избор писаца за корпус предлаже оне који се одликују оригиналношћу, самосталним владањем језиком и творном моћи у језику.

5.8. Уводећи принцип динамике језичког развоја у концепцију формирања речничког корпуса, успостављен и у Стејићевом Предлогу, Новаковић је на плану српског језика решио питање репрезентативности тог корпуса и његове актуелности у различитим периодима језичког развоја, а на плану лексикографије, као научне дисциплине, поставио је солидан темељ за увођење српске дескриптивне лексикографије у савремене токове развоја.⁵ Тако се у дугој лексикографској пракси израде Речника САНУ, захваљујући одржаном континуитету и у домену представљања спољашње и унутрашње лексичке динамике, развијао и формирао веома разуђен лексикографски метајезик у виду великог броја квалификатора који указују на раслојеност лексике српског књижевног и народног језика.

5.9. Новаковић је осигурао и реалне услове за израду овог пројекта својим практичним предлозима, који су прихваћени од стране Академије, а то су: да се за све послове око овог Речника установи Лексикографски одсек у Академији, одредио је конкретне задатке у организовању послова; предложио је да се формира библиотека и да се опреми књигама из којих је грађа коришћена, као и списима „који би при израђивању речника имали да послуже као помоћна средства“ (исто: 5–6).

Концепција у Позиву и Упутствима

6.0. Разрађени концепт формирања репрезентативног тезаурусног лексикографског корпуса дат је у виду практичних упутстава у тексту Позива и Упутства који су потписали заменик председника Лексикографског одсека П. П. Ђорђевић и секретар Момчило Иванић. Њиме се из Лексикографског одсека 1899. год. позивају заинтересовани за купљење речи по народу за речник српског књижевног језика (речник Српске краљевске академије), из свих крајева где се српски говори. Из позива се сазнаје да би тај део корпуса био допуна речима скупљеним из дела признатих писаца 19. века (Позив и Упутство 1899: 4).

5 О захтеву савремене лексикографије за представљање спољашње и унутрашње лексичке динамике и изради модела њеног представљања у речницима в. Шипка 2002: 39–47, а о представљању лексичке динамике у Речнику САНУ в. Ристић 2007а, 2007б.

6.1. Захтеви за прикупљање речи односили су се на оне речи којих нема у постојећим речницима или чије је значење другачије од оних представљених у постојећим речницима.

6.2. Задачи за скупљаче били су веома захтевни и подразумевали су да они морају бити и добри познаваоци српског језика (граматике: врсте речи, облици, акценти, род, број и др.; и значења речи: стварног, преносног и мисленог значења; затим да препознају стајаће речи — речи у изразима), и да се знају користити речницима као контролним изворима: Вуковим Рјечником, и то његовим трећим издањем из 1899. и загребачким Рјечником (Рјечником ЈАЗУ).

6.3. Држећи се предлога С. Новаковића о тематској, семантичкој организованости лексике по „круговима“, у Упутству је издвојено 99 тематских група са веома детаљном назнаком подгрупа, на основу којих ће се прикупљати речи из народа. Њима је обухваћена целокупна реалност народног живота, рада, занимања, веровања, обичаја и др., као и свих других општих и апстрактних појмова. Осим тематских група из конкретног материјалног света и најближег окружења и непосредног знања, као што су: клима, географски појмови, вода, земљиште, дани, месеци, празници, називи звезда и звезданих група, црква и црквене ствари, кућа, окућница, производи, алати, делови тела, игре, болести, домаћи лекови, свадба, задружни и породични живот, права и службени односи, организација управних и судских власти и др.; ту су и групе са апстрактним и општим појмовима, као што су: чулних опажања, осећања, нагони, афекти, воља, мисаони појмови (памет, разум, ум, дух, свест, жеља), допадање и недопадање; а затим и поздрављивања, клетве, врачање и остале празноверице, грдње и др. Овим бројем се не ограничава списак тематских група, него се предлаже да се забележе и све друге речи које скупљач зна а које нису обухваћене назначеним групама, као и да се уз сваку групу посебно бележе и постојеће метафоре, фигуре или изреке (исто: 6–13). Како би се скупљачима олакшао посао, наведени су и примери са листићима у којима су сви наведени захтеви испуњени.

Оваква обухватност лексике на тематском, семантичком плану, којом се карактерише цео корпус Речника, потврђује недвосмислено и његову репрезентативност у најзначајнијем, садржајном, семантичком домену српског језика.

Концепција у огледним свескама речника

7.0. Континуитет у стварању концепције репрезентативног корпуса показује се и на примеру две огледне свеске овог речника, у којима су, осим прихваћених критеријума установљених од претходних утемељивача, реализоване и идеје аутора ових свезака.

7.1. Прва огледна свеска коју потписује М. Иванић, штампана је као рукопис 1913. М. Иванић је, полазећи од идеје о динамици језичког развоја, истакао бујање „књижевног, народног језика“, након периода његовог развоја установљеног у речницима Даничића и Вука. Овај савремене-

ни језик је, по Иванићу, обухваћен речничком грађом, која осим збирки речи садржи и речи из „књижевних и научних дела, као и из пословних списа, у којима се обелодањује садашњи српски књижевни и пословни језик“ (Иванић 1913: IV) (курзив С. Р).

7.2. И он прихвата идеју о социјално-културној и функционалној поливалентности српског језика и раслојености његове лексике, истичући да речи тога језика обухватају све гране моралне, духовне и умне културе, сабране из следећих извора: од „српских песника и прозних писаца, приповедача и историка; научника свих наука; радника свих радова, селских и градских: сељака, занатлија и посленика сваке врсте, вештака и уметника, војника, свештеника и моралиста, учитеља и васпитача, правника и судија, државника и државних управљача“ (исто: IV).

7.3. Као и С. Новаковић и М. Иванић одређује значај и улогу основаног Речника у контексту лексикографских остварења оног времена, а нарочито у односу на два најзначајнија речника, Вуков и загребачки речник. Разлика између Вуковог и загребачког речника с једне стране и овога речника с друге стране је у томе што је „први ... речник народних речи; други је речник исто таквих речи, али којима се нарочито трага за бићем и значењима у књижевној прошлости српској и хрватској; трећи ... треба да буде речник садашњег, књижевног и народног језика српског“ (исто: V) (курзив С. Р).

7.4. За метајезик речника Одсек се, по Иванићевом сведочанству, у духу предлога Ј. Стејића, одлучио за источни изговор „не руководећи се, при том, ни чистом српском особеношћу, ни изворношћу, као ни ауторитетима В. Ст. Караџића, Ђ. Даничића и др., који се, практички, изјаснише ... за југозападни, — него практичношћу и лакоћом правила замене поменутога старог гласа /Ѣ /, огледаном у великој већини примера књижевних и народних, спремљених за грађу у овом речнику. Културне речи источне половине српског народа, као и сва преимућства, која ова половина показује у свим гранама народног јавног живота и културе над југозападним, имаше при тој одлуци пресудан глас“ (исто: V).

Ова одлука Одсека, која се одржала до данас, упркос усвојене Вукове и Даничићеве идеје о примарности југозападне, источнохерцеговачке варијанте, утврдила је примат екавске, источне варијанте заједничког језика, чиме се са данашњег аспекта, поред осталог, не би смела доводити у питање репрезентативност корпуса Речника САНУ ни његова значајна улога за најновији развој осамостаљеног српског језика.

7.5. Однос према странним речима код Иванића је либералнији него код његових претходника, па он наглашава потребу употребе туђих речи, и то не из словенских језика, него „из народа, с којима је српски – долазио, и сад долази, у разноврсне везе ... крај све тежње за чистотом језика ... С тога, и у овом речнику мора бити места и туђим речима ... које су у народ и народни књижевни језик, као опште, културне и међународне, толико ушле, да се употребљавају као и праве народне“ (исто: V).

8.0. У Огледној свесци из 1944. год., коју потписују више аутора, задржана је идеја о полифункционалности језика, о екавској варијанти као основној за метајезик Речника, али је, из разумљивих разлога, померена горња граница корпуса.

8.1. У њеном *Предговору*, кога потписује Милош Тривунац, наводи се да корпус Речника обухвата целокупну нашу књижевност од Доситеја до овог времена и да обухвата све гране науке и технике, и уопште све гране народног и државног живота (Огледна свеска 1944: III).

8.2. Међутим у *Уводу* свеске изнети су још неки ставови о корпусу, занимљиви са становишта његове репрезентативности. По њима, корпус је ограничен са три фактора: фактичким, историјским и лингвистичким. Фактички фактор ограничава лексику српског језика само на ону што је обухваћена корпусом Лексикографског одсека, са могућим допунама редакцијских речи. Историјски фактор одређује границе корпуса на језик новије књижевности и на све идиоме књижевног језика: научни, стручни и административни стил. Лингвистички фактор је одређен у складу са тековинама Женевске лингвистичке школе, па се за Речник препоручује лексика која представља језик (*langue*), а не оказионална лексика која припада језику појединца (*parole*), као што су хапакси, песничке актуелизације и кованице (исто: IX, X).

8.3. Увођењем лингвистичког критеријума као главног у формирање речничког корпуса по први пут се истиче значај језичке односно лексикографске репрезентативности. На основу овог критеријума као лингвистички најрепрезентативнији препоручује се цео језик Вука и Даничића а затим и све народне, покрајинске и дијалекатске речи – све речи из Академијиних збирки, без изузетка, чиме се централни део корпуса са књижевног помера на народни језик. Међутим овај лингвистички критеријум није се доследно одржао чак ни у дотичној огледној свесци, а поготову не у даљем допуњавању његовог корпуса и у изради Речника.

У Огледној свесци је прихваћена идеја о динамици језичког развоја и разрађена нарочито у домену развоја његових стилова.

8.5. Примена лингвистичког фактора у фази прикупљања и допуњавања речничког корпуса дала је позитивне резултате нарочито у његовом допуњавању типолошком лексиком. Значај оваквог допуњавања лексичког фонда савременог српског језика уочен је у првим предлозима за заснивање овог пројекта, почев од Стејића 50-тих год. 19. века па до најновијих допуњавања корпуса. Увођење нове типолошке лексике у књижевни језик у различитим периодима језичког развоја, према М. Пешикану (1987: 33–42), започиње допуњавањем лексиком из старијег, предвуковског књижевног периода, нпр. именицама на *-ост*, затим глаголским именицама, лексикализованим глаголским прилозима и придевима и др. (исто: 34–38), као и увођењем нових творбених и других типова лексике, чиме се постиже репрезентативност речничког корпуса у домену лексичког система у свим периодима језичког развоја.

Концепција А. Белића

9.0. Израда концепције за прикупљање грађе а и саме израде Речника повезана је тесно са именом А. Белића. Његов ангажман започет је у другом периоду рада на Речнику, после Првог светског рата, 1920. год. када је изабран за председника обновљеног Одсека.

9.1. Из његовог *Увода* (1959), сазнајемо да је уз помоћ сарадника Одсека организовао свестрано испитивање прикупљеног корпуса и по садржају и по форми, и одредио приоритетне задатке у даљем раду, унапређујући лексикографске поступке у сређивању и комплетирању грађе. Нарочита пажња морала се посветити попуњавању речничког корпуса грађом из хрватске књижевности и из дела илегалне литературе предратног времена, затим из листова и часописа од почетка XIX века до најновијег времена.

9.2. Уведен је поступак провере и узбучавања листића, затим допуњавање грађе из нових писаних извора и народних говора. За прикупљање народне лексике дорађена је методологија рада на терену. Тако је М. Павловић 1949. год. израдио карту збирки речи и саставио нова *Упућива за рад на штерену*.

9.3. Наводећи основне карактеристике речничког корпуса, Белић износи и своје схватање књижевног и народног језика, као и њиховог међусобног односа у динамици језичког развоја. По њему, вредност корпуса овог Речника је, поред осталог и у томе што се заснива на грађи најважнијих ондашњих лексикографских дела, јер је обухватио у целини Вуков класични речник народног језика (од 1818, 1852), део великог речника ЈАЗУ, и то његове изворе од почетка 19. века до најновијег времена; затим језичку грађу речника Броза и Ивековића (од 1901), нарочито његову богату фразеологију из дела Вукових и Даничићевих; речник Ристића и Кангрге (1928), у којем је знатно заступљен разговорни језик почетка XX в., и унеколико и Бакотићев речник (1936) (Белић 1959: VII).

9.5. Белић у *Уводу*, истиче значај функционално-стилског критеријума у конципирању речничког корпуса и остваривања његове репрезентативности, надовезујући се на ауторе друге Огледне свеске речника. Он оцењује да су у писаним изворима „у знатном броју заступљене све важније гране културног живота. Од 1280 дела иду у лепу књижевност 502; остала се дела могу поделити у 22 групе од којих највећу чини етнографија (етнологија и фолклор) са 109 дела; затим иду остале групе: народне умотворине, речници, биографије, историја, естетика и уметност, етика и морал, педагогија, религија, филозофске науке, географија, путопис, политички и социјални списи, право, привреда, медицина (и санитет), природне науке, математика, финансије, војска, саобраћај, календари“ (исто: XIII). Са тог становишта репрезентативност корпуса је задовољавајућа, само је треба допунити грађом из 32 часописа и њихових тек-

стова од 350 различитих писаца. Касније је публицистичка грађа допуњавана и из дневних листова велики низ година.⁶

9.6. Најглавнији извори за овај Речник била је штампана књижевност овог периода и велики број Академијиних збирки речничке грађе скупљене у народу и пре и после покретања рада на овом Речнику.⁷ Једино у овом делу корпуса није обустављен прилив нове грађе са терена српских говора, која представља значајну допуну корпуса, тим пре што њу данас скупљају углавном дијалектологи, било у виду посебних прилога било у виду дијалекатских речника.

9.7. За више од сто педесет година свога развитка, по Белићу, развио се богато и врло многострано језик целокупне културе. То је језик просветних, књижевних, научних, етнографских и фолклорних дела, затим језик књижевности, административне, политичке и државне власти, војних и уопште пословних дела, техничких дисциплина и језик уметности и различних спортских грана (исто: VII).

После првог тома предвиђало се да ће цео Речник имати између 300.000 и 400.000 речи, а данас се тај број повећава на око 500.000 хиљада.

Статус хрватског језика и корпуса у Речнику САНУ

10.0. У даљем праћењу идеја у вези са репрезентативношћу грађе Речника САНУ, усредсредимо се на ставове о балансирању тог корпуса по критеријуму језичких варијаната, источне и западне, односно по критеријуму заступљености корпуса српског и хрватског језика у Речнику САНУ, критеријуму који је најважнији са аспекта савременог стања и језичке дезинтеграције. Његова актуелност се постављала још од самих почетака заснивања овог пројекта, а временом добијала или губила на снази зависно од друштвено-политичких и историјских околности.

10.1. Прегледом проблематике из овога домена види се да је А. Белић био први од оних који су се залагали за проширивање корпуса хрватским изворима. Он у *Уводу* замера Иванићу на уздржљивости према хрватским писцима, јер је за своју Свеску узео само неколико дела новијих хрватских писаца, и то веома опрезно и пробирљиво. Зато даје за право Т. Маретићу, у то време уреднику Рјечника ЈАЗУ, што је замерио Иванићу на изостављању имена „хрватски“ у називу Речника (исто: XII).

10.2. Назив српског језика, а самим тим и назив Речника, промењен је после 1947. године увођењем имена и за хрватски језик, како би се и обједињеним називом истакла остварена језичка заједница и њен значај у новоформираној државној југословенској заједници. У сам Речник промењен назив уводи Белић, и то најпре у своју *Огледну свеску* из 1953. год., која носи наслов *Огледна свеска Речника српскохрватског књиже-*

6 О репрезентативности корпуса Речника САНУ по критеријуму функционално-стилске раслојености лексике в. Ристић 2006: 79–98.

7 О збиркама које су претходиле Позиву и Упутству од 1899 год., и о другим збиркама речи в. Белић: 1959: XIV–XVI.

вног језика. У њеном наслова нема одреднице „народног језика“, чиме је Белић показао своје неслагање са помереним тежиштем речничког корпуса на лексику народног језика, предложено у концепције Огледне свеске из 1944. год., у чијој изради Белић није учествовао.

10.3. Сам Белић, у *Уводу* првог тома Речника САНУ 1959. год. износи своје схватање о тежишту речничког корпуса који треба пре свега да представи лексику књижевног језика и онај део лексике народног језика који улази у књижевни језик. Тако он истиче да Речник српскохрватског књижевног и народног језика по својој основној концепцији обухвата речничко благо Срба и Хрвата и представља речник њиховог заједничког језика, њихове културе и књижевности почев од 19. века до најновијег времена (исто: VII).

10.4. Белићево учешће у допуњавању концепције за формирање корпуса Речника САНУ у домену односа језичких варијаната, српске и хрватске, данас је актуелна са становишта језичке дезинтеграције и негативног става према двовековном српскохрватском језичком јединству у свим новоформираним језичким и државним заједницама. За разлику од својих претходника, Белић у разматрању језичке ситуације свога времена истиче равноправно учешће једне и друге варијанте, једног и другог језика, не само у корпусу заједничког књижевног, стандардног језика него и у корпусу њихових дијалеката и изговора.

10.5. Такву језичку реалност он у *Уводу* представља истичући да „Срби и Хрвати имају три основна наречја своја, штокавско, кајкавско и чакавско. Штокавски говоре сви Срби и један део Хрвата; зато је тај њихов заједнички дијалекат и постао њиховим заједничким књижевним, језиком. Као што обично бива, сви говори штокавског наречја нису подједнако ушли у књижевни језик српскохрватски ... западни део штокавског изговора није ушао као равноправни члан у књижевни језик, али је и он унесен у овај Речник да би се и његови представници лако сналазили у цртама књижевног језика“ (исто: VIII). По Белићу и „савремена народна речничка грађа ... ушла је у овај Речник ... онда када су њихове лексичке особине (по изразитости, необичности, свежини, сочности у обележавању нарочитих појмова и сл.) то заслуживале, а нарочито онда када су добиле и примену у књижевном језику (а такве могу бити и народне речи кајкавског и чакавског дијалекта и икавског изговора, као и из оних штокавских говора који нису ушли у основу књижевног језика)“ (исто).

10.7. Тај корпус треба, по Белићу, допуњавати и избором књига од хрватских писаца, који су у постојећем корпусу били малобројни, а и избор њихових дела проблематичан. „Ако изоставимо дубровачке писце који су српскохрватски ... остаје Петар Прерадовић ... Иван Мажуранић ... К. Ш. Ђалски“, али дела ове двојице писаца су узета у ћириличким београдским издањима, у којима је „толико ... језик мењан да више није ни језик Београда ни Загреба“ (исто: XIII).

10.8. Белићева иницијатива за проширивање корпуса хрватским изворима била је подржавана све до 80-тих година 20. века, јер је била ос-

нажена Новосадским договором, сарадњом између двеју матица: Хрватске и Српске и институционалном подршком. Нарочито је била значајна иницијатива Академијиног Одбора за Речник, основаног 1974. год., да се корпус систематски допуњава изворима са хрватског подручја.⁸ У циљу овакве територијалне избалансираности корпуса преузима се корпус Матице српске, на коме је урађен шестотомни Матичин Речник, који је у овом погледу био уједначенији.

Садашњи статус Речника САНУ

11.0. Територијално балансирање корпуса Речника САНУ, а нарочито његово допуњавање хрватским изворима, као и промена назива језика у његовом наслову у српскохрватски језик, данас у промењеним друштвеним и лингвистичким околностима истиче и заострава питање његове вредности за српски језик и српску културу, а самим тим и питање даље израде овог Речника под непромењеним насловом. Тај проблем се драматично одразио на статус овог пројекта у Институту, и веома деликатан материјални и статусни положај сарадника који на њему раде. Било је више предлога да се назив језика у његовом наслову промени, али је Академијино Одељење језика и књижевности, такве предлоге одбијало.

11.1. Међутим, после издвајања бошњачког језика, а сада покушајима издвајања црногорског језика, проблем Речника САНУ и његове даље израде, вероватно ће се још више заостравати у домену актуелне политике и јавног мњења у свим срединама, што ће додатно отежати наставак рада на овом пројекту и довести у питање и сам опстанак пројекта, уколико се не узму у обзир много релевантнији лингвистички и културолошки аспекти, па и аргументације наведене у овом раду. Ако се и даље јавно мњење у свим срединама буде формирало на основу актуелних политичких претензија, појединачних паушалних оцена истакнутих личности и разних колективних предрасуда, као што је то до сада чињено, по свему судећи у домену језичке и културне политике кренуће се корак уназад.

11.2. На то је, поред осталих, благовремено, још 1970. год., упозоравао и Митар Пешикан, разматрајући ситуацију хипотетичке језичке дезинтеграције, и то не само на нивоу језичких варијанти: источне и западне него и на нивоу језичких израза: српском, хрватском, црногорском и босанскохерцеговачком. Могућој дезинтеграцији у оно време, по Пешикану, наговештавали су захтеви за територијалним обележавањем, маркирањем варијантне српске односно хрватске лексике у Речнику САНУ. Он је био против таквог маркирања лексике зато што би се оно могло перципирати и као њено нормативно вредновање (Пешикан 1970: 175–178).⁹

8 О раду Одбора и његовим члановима од оснивања до новијег времена в. Фекете 1993: 28–30.

9 О особеностима језичких израза српскохрватског књижевног језика релевантних и за проблем који се у овом делу рада разматра, о језичкој, дијалекатској аутентичности

11.3. Пешикан на основу бројних чињеница показује да би негативне последице језичке дезинтеграције, мотивисане несистемским разликама између наведених израза српскохрватског језика, биле много веће у односу на малу појединачну добит сваког од њих, јер би условиле стагнацију језичког развоја и враћање уназад, на нестандартне дијалекатске идиоме, у свим истакнутим републичким и језичким заједницама. Зато он препоручује, друге, реалније алтернативе засноване на прилагођавању заједничком језичком стандарду „по цијену извјесног „декомодирања“ у језичким навикама“, што је нарочито, по овом аутору, евидентно за црногорски израз (исто: 3–95). Иако се залаже за језичко јединство, Пешикан истиче неједнаку позицију језичких израза у заједничком језику, тиме што показује примарну позицију српског и хрватског израза, па у било којој алтернативи њихови су ризици и последице мање. По њему „Србија и Хрватска готово су исцрпле могућност уношења општерепубличких дијалекатских појава у стандардни језик“ (исто: 27). Свестан значаја језичке стабилности која се не постиже за кратко време него у дужем временском периоду, Пешикан указује на штетност брзих реформи и темељних промена у језичкој политици: „Не прави се стандардни језик од данас до сутра ... нема скупљих ствари у унапређивању језичке културе него амбициозне реформе и ревизије. Језик има своју логику ... свој замах; могу се мењати поједини детаљи, али темељи не без великих историјских нужности“ (исто: 47).

11.4. Међутим, упркос „језичке логике“ и свих настојања до језичке и државне дезинтеграције је ипак дошло, издвајањем најпре хрватског језичког стандарда, а затим и бошњачког у посебне језике. Започети рад Речника на заједничком језику већ је био у поодмаклој фази израде (било је урађено 15 томова обимне заједничке грађе) када се поставило питање даље његове израде са непромењеним насловом и корпусом. И поред свега, рад на Речнику је настављен под истим насловом и истим корпусом чије је организовано попуњавање обустављено деведесетих година 20. века.

11.5. На основу историјата у формирању речничког корпуса и његове репрезентативности, представљених у претходном излагању, мени се чини да је даљи наставак израде Речника на истом корпусу и под непромењеним називом једино право решење са лингвистичко-културног и историјског становишта. Сва друга актуелнија решења изазвала би нове проблеме који би довели у питање не само значај Речника него и његово

црногорског израза и о специфичности босанскохерцеговачког израза (који је језички повезан са западном варијантом а културолошки са источном варијантом), као и о релативности разлика међу њима на плану језичког система в. Пешикан 1970: 22–23. Ове особености се у Речнику САНУ представљају у домену лексичке динамике у виду територијалне варијантности и прегруписавања лексема или у виду социјалне, професионалне и др. раслојености лексике засноване на језичком идентитету (в. Ристић 2006 и 2007а и исп. Шипка 2002: 42–43).

довршавање. У прилог предложеног решења биће изложени бројчани и други подаци о корпусу Речника САНУ.

Подаци о корпусу Речника САНУ

Корпус Речника данас обухвата 4 369 извора. Преглед извора биће дат по различитим параметрима.¹⁰

Хронолошки преглед извора

12.1. Хронолошки преглед извора показује следеће стање: централни део корпуса чине извори од 1850. до 1950. год. То је распон од 100 година са укупним бројем од 3098 извора. Евидентно је да је број извора до 1900. год. мањи, укупно 995, док је број извора од 1900. до 1950. год. знатно већи и износи 2103 извора. Заправо овај период од 50 година потврђује и стабилно стање у језичком развоју, за разлику од претходног периода његовог развоја на путу до стабилизације. Од 1950. до 2000. год, за период од 50 година друге половине 20. века, ексцерпирано је укупно 865 извора, нешто мање него за период од 50 година друге половине 19. века. Тако је друга половина 19. и 20. века у корпусу заступљена са приближним бројем извора.

У другој половини 20. века највећи број извора ексцерпиран је од 1950. до 1960. год., када је корпус проширен знатним бројем извора са хрватске територије и других територија, како би се после Новосадског договора и речничком грађом утврдило језичко јединство. Затим се већи број извора запажа у периоду од 1980. до 1990, укупно 205, у којима, осим нових дела из белетристике из свих центара српскохрватског језика, има знатан број уџбеника и приручника, речника, терминологија и енциклопедија, као и извора из Сарајева.

Деценија која долази непосредно после публиковања првог тома Речника, 1960–1970. год, одликује се мањим бројем извора, 67, док тај број нагло пада у периоду 1990–2000. год, само 36 извора, да би од 2000. до 2006. год. тај број износио само 6 извора.

На основу броја извора слична је ситуације од 1780. до 1850. год. са укупно 407 извора и од 1950. до 2000. год. са укупно 419 извора. Број извора доње и горње границе корпуса Речника у периоду од 50 година је приближан, што указује на веома важну чињеницу у постизању уравниожености корпуса периода успостављања континуитета у развоју савременог српског језика са његовим ранијим периодима, и периода нових тенденција у развоју српског језика све до најновијег времена и његовог осамостаљивања.

¹⁰ Податке о изворима на основу Скраћеница, приручника за обраду речничке грађе за интерну употребу, припремио је Ненад Ивановић, сарадник на изради Речника САНУ, на чему му се свесрдно захваљујем.

Преглед по центрима штампаних извора

12.2. Доминантни центри у развоју језика, како показују штампани извори корпуса су Београд са укупним бројем од 2114 извора и Загреб са 765 извора.¹¹ Може се рећи да је утицај ових центара био највећи, јер је језик писаца, независно од варијаната на којој су стварали своја уметничка дела, како показују неки извори, прилагођаван варијанти центра у коме је дело штампано (в. Белић 1959: XIII и т. 10.7.). После њих долази Нови Сад са 211 извора, па Сарајево са 119 извора. Ако се све ово има у виду, уз све дуге наведене аргументе у овом раду, очигледно је да је корпус источне варијанте језика знатно бројнији, што потврђују и други његови центри штампања из ранијег периода српског језика: Будим 76, Беч 41, Земун 38, Пешта 4, Праг 3, Осиек 1 и Лајпциг 1.

Преглед по функционалности илској заступљености извора

12.3. У погледу функционалности илске репрезентативности преглед извора показује да већину грађе чине прозна белетристичка дела, што је показано и у Белићевом Уводу (в. т. 9.5.). Остале изворе чине дела различитих функционалних стилова и збирке речи. Од њих највећи број имају преведена дела 284, затим збирке речи 248, речници 214, дневни и недељни листови 97, историјска дела 93, поезија 84, законски списи 74, драмска дела 51, енциклопедије 38, часописи 32, религијска дела 24, антрополошко-географска дела 24, уџбеници 20, термилошки речници 15, лексикони 15, граматике 13, правописи 13, филозофска дела 12, медицинска дела 12, математика 10, педагогија 9, финансијска дела 7, (ауто)биографије 5, естетике 4, и путописи 4.

Преглед по ауторима писаних извора

12.4. Од око 100 аутора, који су у корпусу заступљени са 5 и више дела, поред писаца белетристике: В. Назора 28, М. Крлеже 24, Б. Нушића 20, Б. Ђопића 20, А. Шеное 19, К. Ш. Ђалског 18, С. Матавуља 17, И. Андрића 16, Д. Обрадовића 13, С. Сремца 12, И. Секулић 12, Ј. Веселиновића 11, Љ. Ненадовића 11, П. П. Његоша 10, А. Матоша 10, В. Петровића 10, Л. Костића 9, Д. Максимовић 7, М. Лалића 6, М. Настасијевића 6, М. Селимовића 6, М. Црњанског 6, М. Бојића 5, М. Вуксановића 5, Ј. Ј. Змаја 5, Ј. Козарца 5, Б. Пекића 5, Ћ. Сијарића 5 и др. У корпусу су бројна дела и историчара, етнографа, лингвиста и др.: М. Милићевића 39, Ћ. Даничића 14, В. Ђорђевића 14, А. Белића 13, В. Стефановића Карацића 13, Т. Ђорђевића 13, С. Јовановића 13, Ј. Панчића 11, С. Мијатовића 9, М. Петровића 8, Ј. Цвијића 6, М. Богдановића 6, и др.

¹¹ Податак о најбројнијој заступљености извора у овим центрима иде у прилог ставу М. Пешикана о примарности српског и хрватског језичког израза над другим језичким изразима српскохрватског језика (в. Пешикан 1970: 26–27 и у раду т. 11.3.).

Закључци о Речнику САНУ и репрезентативности његовог корпуса

1) Подробније представљање корпуса Речника САНУ показало је неоснованост паушалних оцена и предрасуда о тенденциозној или концепцијској неједначености корпуса на просторној и временској равни, о закинутости лексике једног дела српског језика на рачун других делова језика који више нису српски, о гурању староштокавских говора већинске средишње Србије у дијалекат¹², о занемаривању лексике знаменитих српских писаца и сл.

2) Овакве оцене долазе данас са свих страна, и из наше средине и из других средина некадашње заједничке државне и језичке заједнице, стварајући непотребно и неосновано тензије и подржавајући предрасуде о овом Речнику. Међутим, ако се узму у обзир сви изложени аргументи и наведени бројчани показатељи, питање репрезентативности корпуса Речника САНУ и његов значај за српски језик и српску културу не би се могло постављати.

3) У двовековном току прикупљања грађе за Речник САНУ евидентан је непрекидан напор да се избалансира грађа према најразличитијим критеријумима како би се представила лексика целокупног српског/српскохрватског књижевног и народног језика. При томе као да се следила Новаковићева идеја о изради општег српског речника „у коме би се стичале све живе лексикографске стране данашњег књижевног, пословног и просветног језика српског“ (Новаковић 1893: 4). По њему, овакав речник као и „општа српска граматика“ не могу се заснивати на дијалектима у којима се то јединство не огледа на граматичком плану, а поготову не на лексичком плану.

4) Примена истих критеријума у функционалностилском, тематском, хронолошком, територијалном и сваком другом одабирању лексике и у књижевном и у народном језику допринела је знатној уравнотежености речничког корпуса, па се његова репрезентативност за савремени српски језик и због тога не може доводити у питање. Овако обједињен, тезаурусни лексикон српског/српскохрватског књижевног и народног језика представља полиглосију свих његових идиома: језичких варијанти (источне и западне), стандардних изговора (екавске и ијекавске), језичких израза (српског, хрватског, босанскохерцеговачког и црногорског), као и сву шароликост њихових дијалекатских основица.

5) Дугорочна израда тезаурусног Речника савременог српског језика, која тече напоредо са његовим развојем у периоду од око два века, непрекидно је била излагана неприликама променљивих друштвено-историјских и језичких околности. Упркос великих неприлика, у свом том периоду, као и данас, израда Речника опстаје захваљујући веома малом

12 В. Михаиловић 2007: 119, 124. Негативне оцена о Речнику САНУ, изнесене на Годишњој скупштини САНУ, овај велики писац не поткрепљује ни једним аргументом који се односи на сам Речник (в. исто: 118–120 и 125–126).

броју ентузијаста. Они, као и сви поштоваоци овако грандиозног дела, знају да се дескриптивни тезаурусни речници, какав је и Речник САНУ, не израђују за кратко време и на корпусу мањег временског обима, јер не служе променљивој краткорочној државној и другој политици. Такви речници служе очувању језичког, националног и културног идентитета у дужем историјском периоду једног народа. Речник САНУ представља значајно сведочанство српског идентитета, јер својим корпусом обухвата период два века у развоју српског језика, српског друштва и српске културе, и то је била окосница идеје његовог настанка. Таква велика идеја рађа се у време успона једне нације и у глави великих националних мислилаца и посленика, као што је био и С. Новаковић.

Литература:

Белић 1959: Белић А., *Увод*, Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, VII–XXVI.

Иванић 1913: Иванић М., *Српски речник књижевнога и народнога језика по материјалу Лексикографскога одсека Српске Краљ. Академије*, израдио Момчило Иванић, Београд.

Ивановић 2007: Ивановић Н., *Принципи формирања и организације корпуса Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Зборник посвећен 60-годишњици оснивања Института за српски језик САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, у штампи.

Михаиловић 2007: Михаиловић, Д., *Мајсторско писмо*, Београд.

Новаковић 1893: Новаковић С., *Предлог Српској краљевској академији учињен 5. априла 1893, да се ошточне култење грађе за академијски Српски Речник, и да се за њај посао установи у Академији Лексикографски Одсек*, посебно издање (прештампано из листа „Јавор“), Земун: Штампарија Јове Карамата.

Пешикан 1970: Пешикан М., *Наш књижевни језик на сто година после Вука*, Београд.

Пешикан 1987: Пешикан М., *Типолошка доуњавања Вуковог народног лексичког система за потребе књижевног језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 17/1, Београд, 33–42.

Поповић 1995: Поповић Љ., *Стејићева концепција српског књижевног језика*, Књижевност и језик XLIII/3–4, Београд, 1–31.

Огледна свеска 1944: *Речник српскога књижевног и народног језика*, Оглед I, Београд.

Ристић 2006: Ристић, С., *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.

Ристић 2007а: Ристић С., *Стање у српској лексикографији данас (на примеру Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ)*, Зборник радова са округлог стола, Вукова задужбина, Београд, у штампи.

Ристић 2007б: Ристић С., *Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ*, Јубиларни зборник Института за српски језик САНУ, Београд, у штампи.

Позив и Упутство 1899: *Позив и упућство за куљење речи по народу за речник Српске краљевске академије*, Штампано у штампарији Краљевине Србије, Београд.

Стејић 1853: Стејић Ј., *Предлог за србскій рѣчникъ и србску граматѣику*, Гласник друштва српске словесности, свезка V, 1–13.

Фекете 1993: Фекете Е., *О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Сто година лексикографског рада у САНУ, 21–49.

Шипка 2002: Шипка Д., *Унутрашња и спољашња лексичка динамика и њена лексикографска обрада, Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 39–47.

CORPUS OF THE SANU DICTIONARY OF SERBO-CROATIAN LITERARY AND POPULAR LANGUAGE REGARDING THE REPRESENTATIVENESS FOR THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

Based on the historical survey of a long-term continuous development of the concept for the formation of a representative corpus for a thesaural SANU Dictionary, as well as the presented data about the corpus and other relevant arguments, it has been shown that the corpus of SANU Dictionary through its central part represents a stabile status of the contemporary Serbian language in its major, linguistic domains: in the domain of literary and popular language, in the domain of functional-stylistic diversity and in the domain of its thematic scope. It has also been noted that with its chronological and territorial scope the corpus of the SANU Dictionary represents a major testimony for the historical development of the Serbian language, Serbian society and Serbian culture, which renders it modern at all times. Based on the given data, we can conclude that these represent the reasons for regarding the SANU Dictionary, disregarding certain prejudices due to the name of the language in the Dictionary's title, as the most important publication of Serbian linguistics and culture.

Stana Ristić